

3. Η επιδεκτικότητα του ανθρώπου για αγωγή

1. Η ανάγκη για την αγωγή	39
2. Ο άνθρωπος ως πολιτιστικό ον	40
3. Η αγωγή των ηλικιωμένων	41
4. Η συναρτησιακή αγωγή	42

1. Η ανάγκη για την αγωγή

Το πρώτο βασικό πρόβλημα ενός τέτοιου ανθρωπολογικού προβληματισμού είναι αυτό της ανάγκης για την αγωγή στον άνθρωπο και μάλιστα με την έννοια, ότι η ανάγκη για αγωγή δεν είναι κάτι που έρχεται στη συνέχεια να προστεθεί σε μια εννοιολογικά προσδιορισμένη ουσία του ανθρώπου, αλλά κάτι που απ' την αρχή κιόλας πρέπει να συμπεριλαμβάνεται στην κατανόηση του είναι του ανθρώπου έτσι, ώστε ο άνθρωπος πρέπει να συλλαμβάνεται απ' την αρχή ως ον, που επιδέχεται, αλλά και που έχει ανάγκη, την αγωγή.

Κατά βάθος αυτή η σκέψη δεν είναι νέα. Στο μεγάλο, γεμάτο μεγαλοπρέπεια σύστημα του Comenius συλλαμβάνεται κιόλας ο άνθρωπος ως «ένα ον επιδεκτικό αγωγής» (*animal disciplinabile*), «γιατί βέβαια δεν μπορεί να γίνει άνθρωπος χωρίς αγωγή».¹ Επίσης και ο Kant αρχίζει τις παιδαγωγικές παραδόσεις του με τη φράση: «Ο άνθρωπος είναι το μόνο δημιουργήμα που πρέπει να παιδαγωγείται».² Όμως η ιδέα αυτή δε γινόταν αντιληπτή ως επί το πλείστον με όλη την ανθρωπολογική της βαρύτητα, αλλά μάλλον σαν μια πραγματικότητα, που έρχεται από τα έξω· δεν γεννιόταν το ερώτημα τι σημαίνει αυτό για την κατανόηση του ανθρώπου.

Σ' αυτό το σημείο προστέθηκε έπειτα ο Langeveld με την διατύπωση του, που έγινε εν τω μεταξύ πασίγνωστη, για τον άνθρωπο ως το *animal educandum*,³ για τον άνθρωπο ως ον, που επιδέχεται, αλλά και που έχει ανάγκη την αγωγή. «Το ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον, που παιδαγωγεί, παιδαγωγείται και έχει ανάγκη την αγωγή, αυτό αποτελεί ένα από τα πιο θεμελιώδη γνωρίσματα της εικόνας του ανθρώπου».⁴ Πρέπει λοιπόν να ξεκινήσουμε από το αναμφίβολο δεδομένο της εμπειρίας, ότι δηλ. υπάρχει κάτι τέτοιο όπως η αγωγή, και στη συνέχεια να προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε έπειτα τι αυτή μας διδάσκει για την ουσία του ανθρώπου.

Αλλά τι σημαίνει *animal educandum*; Θεωρείται συνήθως αυτό ως έκφραση μιας ορισμένης έλλειψης: ότι ο άνθρωπος (δυστυχώς!) έρχεται στον κόσμο τόσο αβοήθητος, ώστε μόνο δια μέσου της αγωγής μπορεί να οδηγηθεί στην βιωσιμότητα. Εμείς όμως πρέπει -όπως πάντοτε στην ανθρωπολογική θεώρηση- να αντιστρέψουμε τον προβληματισμό και να ρωτήσουμε: Ποιο ιδιαίτερο προνόμιο εκφράζεται με την ανάγκη του ανθρώπου για αγωγή;

* Die originale Paginierung des Erstdrucks ist beibehalten.

¹ JOHANN AMOS COMENIUS. *Grosse Didaktik*. Εκδ. από τον A. Flitner, Düsseldorf 1954, έκδ. 3η 1966, σ. 45.

² IMMANUEL KANT. *Werke*. Εκδ. από τον E. Cassirer, Berlin 1922, 8ος τόμος σ. 457.

³ LANGEVELD. *Einführung in die Pädagogik*, όπου αναφέρθηκε, σ. 147.

⁴ LANGEVELD, όπου αναφέρθηκε, σ. 153.

2. Ο άνθρωπος ως πολιτιστικό ον

Το παραπάνω σχετίζεται άμεσα με τη θέση που εκπροσωπήθηκε από τον Plessner και ύστερα πάλι, ιδιαίτερα εκφραστικά από τον Gehlen, ότι δηλ. ο άνθρωπος ήδη από τη φύση του είναι ένα ον πολιτιστικό (ein Kulturwesen).⁵ Αυτή η θέση σημαίνει ότι ο άνθρωπος από τη φύση του είναι ένα ον «ενδεές» (ein "Mängelwesen"), που με τον βιολογικό εξοπλισμό του (με τη στέρηση φυσικών όπλων, την απουσία ενός προστατευτικού τριχώματος κλπ.) τόσο πολύ υστερεί απέναντι στα ζώα ώστε μόνο μέσα σε ένα τεχνητά δημιουργημένο περιβάλλον, σ' ένα πολιτισμό, μπορεί γενικά να επιβιώσει. «Επειδή είναι υπαρξιακά ενδεές, ατελής, γυμνός, είναι στον άνθρωπο το τεχνητό έκφραση της ουσίας του και της φύσης του».⁶ Αυτή η συνάφεια όμως δεν πρέπει να κατανοείται ως εξής, δηλ. ότι αρχικά ο άνθρωπος, θεωρούμενος από βιολογική άποψη, είναι το ενδεές ον που, ύστερα, για να αναπληρώσει αυτή την έλλειψη, έχει δημιουργήσει στη συνέχεια έναν πολιτισμό, αλλ' ότι και τα δύο, βιολογική κράση και πολιτισμός, από την αρχή έχουν υπαχθεί το ένα στο άλλο και πρέπει να θεωρούνται σαν συμπληρωματικά στοιχεία μιας ενότητας. Ακριβώς σ' αυτό τον τρόπο θεώρησης που σχετίζει όλα τα επί μέρους με το όλο, φαίνεται πάλι η ανθρωπολογική προοπτική. (Πάνω σ' αυτό πρόσφατα ο Portmann έχει επισημάνει ότι δεν είναι εντελώς αβάσιμος ο λόγος για το ενδεές ον ήδη στο βιολογικό τομέα, γιατί κιάλας σ' αυτόν οι ελλείψεις απ' τη μια πλευρά, π.χ. η απουσία του τριχώματος, μπορεί να είναι συνδεδεμένες με ιδιαίτερα πλεονεκτήματα από την άλλη πλευρά, εδώ με τον πολλαπλασιασμό των αισθητηριακών λειτουργιών, δηλ. να είναι έκφραση μιας ιδιαίτερης τελειότητας).⁷

Σημαντική είναι όμως, πέρα απ' αυτό, η άποψη ότι ακριβώς εξαιτίας της ανάγκης να αναπληρώνονται υπάρχουσες ελλείψεις με καλύτερες επιδόσεις, ο άνθρωπος διαμορφώνεται στο «ον, που διαρκώς πασχίζει για το νέο»,⁸ στο ατελές, αλλά γι' αυτό ακριβώς, ον επιδεκτικό της ατελείτητας τελειοποίησης. Ήδη ο Nietzsche με αυτό το πνεύμα κάνει λόγο για ένα ακόμη «όχι καθορισμένο», που σημαίνει ακόμη όχι σταθεροποιημένο, αλλά ζώο, που πρέπει να νοείται και μέσα από τη διαδικασία ανέλιξης της ουσίας του».⁹ Σύμφωνα με το πνεύμα του ανθρωπολογικού προβληματισμού, σημαντικό πάνω απ' όλα είναι να θεωρούνται οι επί μέρους προσδιορισμοί του ανθρώπου, που μπορούν να διαπιστωθούν με την παρατήρηση, σαν βαρυσήμαντα και απαραίτητα στοιχεία, στα πλαίσια μιας ευρύτερης συνολικής κατανόησης του ανθρώπου.

Κάτω απ' αυτή τη συνάφεια μπορεί εξάλλου να κατανοηθεί και η διδασκαλία του Portmann για την πρόωγη γέννηση του ανθρώπου, δηλ. η διαπίστωση ότι τα παιδιά των ανθρώπων σε σύγκριση με τα ζώα έρχονται στον κόσμο περίπου ένα χρόνο νωρίτερα.¹⁰ Αλλά η αρχικά εντελώς εμπειρική βιολογική διαπίστωση αποκτά αμέσως ανθρωπολογική βαρύτητα, όταν κάποιος αναλογιστεί ότι αυτό σημαίνει ακριβώς πως τα παιδιά των ανθρώπων εκτίθενται στις εκάστοτε διαφορετικές επιδράσεις του περιβάλλοντος σε χρόνο που, αντίθετα, τα ζώα μέσα στη μήτρα προστατεύονται ακόμη και γι' [40/41] αυτό είναι διαμορφώσιμα σε ασύγκριτα μεγαλύτερο βαθμό. Η βιολογική κράση και η μεγαλύτερη ευπλαστία της ουσίας, σε τελευταία ανάλυση η ιστορική φύση του ανθρώπου, πρέπει επομένως να συλλαμβάνονται πάλι ως συνυπαγόμενα σ' ένα μεγαλύτερο όλο· είναι κι αυτό άλλο ένα παράδειγμα για τη γονιμότητα της ανθρωπολογικής θεώρησης. Έτσι φαίνεται από διάφορες πλευρές πόσο βαθιά είναι

⁵ HELMUTH PLESSNER. Die Stufen des Organischen, όπου αναφέρθηκε, σ. 316.

⁶ ARNOLD GEHLEN. Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt, Berlin 1940, έκδ. 7η, Frankfurt - Bonn 1962.

⁷ ADOLF PORTMANN. Der Mensch ein Mängelwesen? Heutiges Menschenbild, Forschung und technisches Zeitalter. Universitas, 23ο έτος έκδοσης 1968, σ. 897 κ.ε.

⁸ PLESSNER, όπου αναφέρθηκε, σ. 320.

⁹ FRIEDRICH NIETZSCHE. Jenseits von Gut und Böse. Werke. Oktavausgabe, 7^{ος} τόμος, σ. 88.

¹⁰ ADOLF PORTMANN. Biologische Fragmente zu einer Lehre von Menschen, έκδ. 2η, Basel 1951.

ριζωμένες κιόλας μέσα στη σωματική κράση του ανθρώπου η επιδεκτικότητα για αγωγή (die Erziehbarkeit) και η ανάγκη γι' αυτή (die Erziehungsbedürftigkeit).

3. Η αγωγή των ηλικιωμένων

Βλέποντας τον άνθρωπο κάτω από τη θεμελιώδη ανάγκη του για αγωγή, δεν επιτρέπεται να περιορίζουμε την αγωγή στην παιδική ηλικία και να νομίζουμε ότι αυτή παύει να υπάρχει τη χρονική περίοδο της ενηλικίωσης. Πιο σωστά, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο άνθρωπος βασικά και πάντοτε έχει ανάγκη από αγωγή, γιατί σε όλη τη διάρκεια της ζωής του εξελίσσεται σε νέα πάντοτε στάδια, που μ' αυτά προκύπτουν κάθε φορά νέες υποχρεώσεις. Έτσι όχι μόνο υφίσταται μόρφωση ενηλίκων (Erwachsenenbildung), με την έννοια μιας περαιτέρω παροχής γνώσεων και δεξιοτήτων (όπως πολλαπλά, αλλά μονόπλευρα το είχαν εκλάβει τα λαϊκά πανεπιστήμια, die Volkshochschulen), αλλά ως φαινόμενο συνεχές, ως γνήσια αγωγή, που αποβλέπει δηλ. προς τον άνθρωπο θεωρώντας τον ηθική προσωπικότητα και μάλιστα όχι μόνο με τη θετική έννοια, κατά την ανέλιξη της προσωπικότητάς του και των επαγγελματικών δεξιοτήτων του, αλλά επίσης και με τη θεραπευτική σημασία, κατά την προφύλαξη από βλάβες ή την εξάλειψή τους. Κάθε συμβουλή, προπαντός σε κρίσιμες καταστάσεις, είναι πάντοτε μια συμπεριφορά αγωγής. Αλλά και η ψυχοθεραπεία σκοπεύει επίσης όχι μόνο σε θεραπεία με την ιατρική σημασία της λέξης, αλλά είναι, σύμφωνα με μία εντελώς ουσιαστική σημασία, και γνήσια αγωγή προς μια αρμονική πληρότητα της ύπαρξης.

Έτσι βέβαια δεν είναι πια η αγωγή συνδεδεμένη με τη συμπεριφορά του μεγαλύτερου προς τον πιο νέο άνθρωπο. Επίσης είναι εξίσου δυνατή ανάμεσα σε συνομήλικους. Έχει ακριβώς την ίδια βαρύτητα, όταν νέος παιδαγωγεί νέο (όπως αυτό συνέβηκε με πολύ μεγάλη επιτυχία στο νεολαιίστικο κίνημα), όπως επίσης όταν ενήλικοι παιδαγωγούν ενήλικους. Ναι, πέρα απ' αυτά υπάρχει επίσης μια γνήσια αγωγή του μεγαλύτερου από τον νεώτερο. Και όχι μόνο με την έννοια που κιόλας τονίστηκε στον Fröbel, ότι δηλ. οι σκευρωμένοι και αποστεωμένοι ενήλικοι όταν έρθουν σε επαφή με την αυθόρμητη ζωή του παιδιού ξανανιώνουν οι ίδιοι,¹¹ αλλά πέρα απ' αυτό, ακόμη και με την έννοια της συνειδητής αγωγής.

Το παραπάνω ισχύει ιδιαίτερα για την περίοδο της περασμένης ηλικίας· γιατί η περασμένη ηλικία του ανθρώπου σημαίνει όχι μόνο σβύσιμο των δυνάμεων, (μοίρα που σ' αυτήν εγκαταλείπονται οι άνθρωποι χωρίς ελπίδα), αλλά επίσης, όχι λιγώτερο απ' ό,τι η παιδική ηλικία και η νεότητα, μια

¹¹ FRIEDRICH FRÖBEL. Ausgewählte Schriften. Εκδ. από τον E. Hoffmann, Godesberg 1951, 2ος τόμος, σ. 55.

νέα βαθμίδα ανάπτυξης με δικούς της νόμους και δική της τελειότητα, που πρέπει κάποιος να δει στην ατομική του ύπαρξη και να την πραγματώσει. Αλλά πολύ λίγοι άνθρωποι μπορούν να εκπληρώσουν αυτό το χρέος με δικές τους δυνάμεις. Δεν μπορούν να δώσουν ένα νόημα στην ηλικία τους από μόνοι τους. Γι' αυτό και υποφέρουν με την απομάκρυνσή τους από το επάγγελμα, για την ύπαρξη τους, που έχασε γι' αυτούς το νόημά της και χρειάζονται βοήθεια για να μπορέσουν κατάλληλα να γεμίσουν τη ζωή τους. Ακριβώς σήμερα, που «η πυραμίδα του πληθυσμού» μετατοπίζεται όλο και περισσότερο προς όφελος των πιο ηλικιωμένων και σταθερά αυξάνεται το πλήθος των ανθρώπων που αποχωρεί από την επαγγελματική ζωή, αποκτούν αυτές οι υποχρεώσεις όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα. Η φροντίδα μάλιστα, που έχουν πάντοτε ανάγκη οι ηλικιωμένοι άνθρωποι είτε ζουν με τις οικογένειές τους είτε σε ιδιαίτερα γηροκομεία, είναι όχι μόνο μια ιατρική και κοινωνική, αλλά προπάντων και μια παιδαγωγική υπόθεση. Μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε ως μια *γερονταγωγική* (Gerontagogik), αγωγή των ηλικιωμένων. Αυτό το χρέος, που μέχρι τώρα είχε λίγο προσεχθεί, αποσπά στα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερο το ενδιαφέρον.¹²

4. Η συναρτησιακή αγωγή

Η ανθρωπολογική θεώρηση σημαίνει όμως, πέρα απ' αυτά, ότι το περίγραμμα της αγωγής ή γενικότερα των παιδευτικών σημαντικών συναρτήσεων πρέπει να διευρυνθεί πολύ περισσότερο απ' ό,τι αυτό της μέχρι τώρα θεώρησης, που αντιλαμβάνεται την αγωγή ως ένα μεμονωμένο φαινόμενο. Για τη σωστή κατανόηση της αγωγής πρέπει να σχηματιστεί ένα πολύ πλατύτερο περίγραμμα. Ήδη αυτό το νόημα έχει πρώτα απ' όλα αυτό που, με αναφορά στον Kriek, έχει ονομαστεί συναρτησιακή αγωγή (die funktionale Erziehung).¹³ Μ' αυτή κατανοεί κάποιος τη διαμόρφωση που ασκείται ασυνείδητα και αθέλητα από το περιβάλλον στον αναπτυσσόμενο άνθρωπο. Σε διάκριση προς την «σκόπιμη» ("intentionale"), δηλ. την προσχεδιασμένη επίδραση της αγωγής υπάρχουν οι δυνάμεις που διαμορφώνουν ασυνείδητα και που ασκούνται από έντονα διαμορφωμένες ομάδες (για παράδειγμα στο σώμα των αξιωματικών) πάνω στο νέο μέλος, που μπαίνει στον κύκλο τους. Πιο γενικά, μπορεί κάποιος σ' αυτό το σημείο να ξαναφέρει στο νου του τη διατύπωση του Pestalozzi «η ζωή μορφώνει» ("Das **Leben** bildet")· κατά βάθος και ο Comenius είχε κάτι ανάλογο υπόψη του όταν θεωρούσε ολόκληρη τη ζωή, μέχρι και τα γηρατειά, σαν ένα σχολείο.

Ο Spranger όμως σ' ένα αξιολογικό άρθρο «Η ζωή μορφώνει»¹⁴ έστρεψε αντίθετα την προσοχή στην σοβαρότητα αυτής της αντίληψης: γιατί η μορφοποιούσα επίδραση είναι θετική σ' ένα καλό περιβάλλον, αλλά και αρνητική σ' ένα άσχημο. Σύμφωνα με αυτή την άποψη «παιδαγωγεί» επίσης ένα εγκληματικό περιβάλλον, και δίκαια η παιδαγωγική έχει επανειλημμένα επισημάνει τις βλαβερές επιδράσεις ενός άσχημου περιβάλλοντος. Επομένως αποτελεί ακριβώς χρέος μιας συνειδητής (προσχεδιασμένης) αγωγής, να

¹² OTTO FRIEDRICH BOLLNOW, Das hohe Alter (1962). Στο "Krise und neue Anfang. Beiträge zur pädagogischen Anthropologie. Anthropologie und Erziehung, 18ος τόμος, Heidelberg 1966, σ. 48 κ.ε. EWALD HELLER. Der alte Mensch in unserer Zeit. Neue Sammlung. 5ο έτος εκδ. 1965, σ. 531 κ.ε. Μία πλούσια εργασία του Heller βρίσκεται στο τέλος της.

¹³ ERNST KRIECK. Philosophie der Erziehung, Iena 1922. Του ίδιου Erziehungsphilosophie. Στο: Handbuch der Philosophie, που εκδ. από τον A. Bäumler και τον M. Schrödter, 3ος τόμος, München-Berlin 1931.

¹⁴ EDUARD SPRANGER. Das Leben bildet. Eine geistesphilosophische Analyse. Στο: Pädagogische Wahrheiten und Halbwahrheiten. Festgabe für Wilhelm Flitner zum 70. Geburtstag. Εκδ. από τον E. Spranger, Heidelberg 1959, σ. 69 κ.ε. Τώρα στο: Gesammelte Schriften. 2ος τόμος Heidelberg 1972.

δρα αντίθετα σ' αυτές τις επιδράσεις, που υποβιβάζουν και βλάπτουν.

Παρόλα αυτά έχει πολύ μεγάλη σημασία για την αγωγή η εξέταση των συνεπειών αυτής της «συναρτησιακής αγωγής». Πρέπει να συνειδητοποιηθεί η ισχυρή επίδραση αυτών των δυνάμεων, που δύσκολα μπορούν να ελεγχθούν. Πρέπει να καταβάλλεται προσπάθεια για τη διάκριση του ωφέλιμου από το βλαβερό και όσο αυτό είναι δυνατό, να αντιμετωπίζονται αυτές οι επιδράσεις με το σωστό τρόπο. Γενικά, πρέπει να εξετάζεται η σωστή σχέση και η θετική αλληλεπίδραση της συναρτησιακής αγωγής και της σκόπιμης, και ακριβώς αυτό αποτελεί πάλι ένα ιδιαίτερο χρέος μιας ανθρωπολογικής θεώρησης.